

Ольга БУРА

Connelly, John. Captive university: the Sovietization of East German, Czech, and Polish higher education, 1945 – 1956, - The University of North Carolina Press, 2000

Книга Джона Коннеллі «Залежний університет: Радянізація вищої освіти Східної Німеччини, Чехії та Польщі, 1945 – 1956» є детальним оглядом історії розвитку вищої освіти Східної Німеччини, Чехії та Польщі під впливом радянського сталінізму на таку сферу цих країн. Автор проводить якісне та ґрунтовне дослідження, використовуючи всі необхідні матеріали. Хронологічно ця праця стосується періоду з 1945 до 1956 року. Радянізація органів вищої освіти розглядається з кількох точок зору: як гнучка та динамічна соціально-політична стратегія країн, як особлива форма сприйняття світу та самовираження, як винятковий стиль життя та поведінки, сформований за конкретною копією. Особливу увагу приділено взаємодії держави й університету у нав'язуванні державних форм керування університетом. Університет стає малою копією держави, де відбуваються ті ж самі процеси.

Норман Неймак зі Стенфордського університету розглядає цю працю як «... прекрасну книгу про вищу освіту в післявоєнній Східній Європі, в якій Дж. Коннеллі (ад'юнкт-професор історії Каліфорнійського університету, Берклі), як ніхто інший, досліджує рушійні сили східноєвропейського сталінізму. Дослідження приголомшує; стиль простий і захопливий; порівняльний метод спрацьовує бездоганно. Книга є «обов'язковою» для кожного науковця та студента в цій галузі».

Мітчелл Дж. Еш із Віденського університету поділяє думку попереднього критика та додає: «Вдумливий, значущий, ретельний аналіз, що заслуговує уваги широкого читачького загалу серед істориків Західної та Центральної Європи, спеціалістів у галузі суспільних наук, зацікавлених у порівнянні форм правління чи рушійних сил Радянської влади, та науковців, які опікуються політикою вищої освіти».

Ця порівняльна історія систем вищої освіти у Польщі, Східній Німеччині та на Чеських землях відкриває несподівані відмінності східноєвропейського сталінізму. З інформації, ретельно підбраної в архівах кожної з цих країн, Дж. Коннеллі пропонує увазі читача вартісне та детальне дослідження, що демонструє, в який спосіб тоталітарні держави адаптують свою політику до характеру суспільств, якими вони керують.

Праця складається з трьох частин і тринадцяти розділів. Перша частина має назву «Радянізація», друга – «Спадок старої професури», третя – «Новий студент». У першій частині автор намагається показати читачеві, яким чином країни насаджували у себе на місцях готовий приклад і шаблон радянського університету, враховуючи різне ставлення професорів і функціонерів освітньої галузі у Східній та Центральній Європі до впровадження абсолютно нової системи освіти. Це ставлення і розуміння вимог нового ладу було дуже політизоване і ґрунтувалося на різному трактуванні ідей марксизму-ленінізму. Одним це вдавалося краще, у сенсі догоджання і московським керівникам, і власним студентам, іншим – гірше. Цей взірєць завжди поставав перед ними: в законах, декретах, наказах, промовах великих лідерів і в декількох історичних працях. У Східній Німеччині штучно створена Соціал-демократична єдина партія (СДЄПГ) з німецькою точністю постійно перевіряла свою освітню систему на відповідність радянській. Ледь не щодня консультиуючись із Москвою, вона спромоглася нівелювати історично надбані принципи незалежних університетів, досягла великих успіхів у насадженні «нового мислення» серед молоді за радянським зразком. Поодинокі прояви ініціативи людей на місцях не сприймалися у Москві жодним чином – про це свідчить польський і чеський досвід. У Польщі освітня система не бачила альтернатив негнучкій та односпрямованій радянській системі і не проявляла особливого ентузіазму. Ліберальна професура не могла внести зміни в систему. Чеські освітяни для досягнення кращих результатів намагалися вдосконалити чи поєднати цю систему з традиційною, втім, їх вислуховували на високому рівні та відправляли назад без надії на зміни в жорсткому бюрократично-ідеологічному устрої радянської освітньої машини.

У другій частині книги йдеться про реформи освіти 1947 – 1950 рр., коли функції вченої ради та інших університетських

органів самоуправління були передані міністерству освіти. Тоді партійні чиновники опинилися перед дилемою: з одного боку, вони не могли розраховувати на стару генерацію в насаджуванні молодим людям цінностей соціалізму; з іншого боку, вони досі потребували їхньої експертної оцінки в становленні емпіричних основ соціалізму. Повна чистка серед професури робила неможливим навчання архітекторів, інженерів і цілителів нового суспільства. Навіть ідеологічно найрадикальнішій Соціал-демократичній єдиній партії Німеччини довелося піти на компроміс з професорами медицини, наприклад, в узгодженні їхнього вибору спадкоємців. Логіка чисток була різною, залежно від наукової сфери (соціальної чи гуманітарної). У Чехії чистки 1948-го року були жорсткими щодо істориків, юристів і соціальних працівників, натомість професори технічних і медичних наук залишалися відносно недоторканими. У той самий час польські комуністи не мали настільки суворой логіки, як чеські. «Буржуазні» професори з права та історії продовжували викладати протягом усього сталінського періоду. В порівнянні з колегами з Чехії чи Східної Німеччини польські професори, навіть із соціальних наук, були разом в опозиції до комуністів. Специфіка Польщі в цей період поширювалась і на католицьку церкву, яка була легітимізованою, й ця узаконеність переходила в організаційну міць: церква була потужною силою, що впливала навіть на університетське життя. Комуністичні професори святкували весілля в церквах. Після Другої світової війни польська інтелігенція повірила в себе та наполягала на власному праві керувати суспільством, адже війна підвищила її впевненість у своїх силах. На відміну від Чеських земель та Східної Німеччини, у Польщі вважали, що влада соціалістів є загрозою для національної ідентичності. У кожній країні опозиція владі серед студентів з'являлась у перші післявоєнні роки. У Чехії та Польщі студенти організували публічні демонстрації, тоді як у Східній Німеччині студенти обирали лібералів і християнських демократів за представників їхніх інтересів. У кожному разі все частіше комуністичні держави відповідали арештами великої кількості опонентів. У Польщі, наприклад, завдяки «силі суспільства» професори уникли лихого долі бути заарештованими.

У третій частині роботи показано, як, за комуністичним задумом, «новий студент» постає з лав робітників і селян, котрим

було легше нав'язати тотальну ненависть до буржуазії. Адже заразити хворобою ненависті та підозри стару генерацію студентів було важче, бо вони переважно склалися з дітей з доброю базовою освітою, з середнього та вищого класу суспільства. Наприклад, у Чехії в довоєнний період частка студентів з робітничих сімей складала 10%. Варто зазначити, що східноєвропейський робітник – це був переважно добре оплачуваний спеціаліст, особливо в індустріально розвинених Німеччині та Чехії. В аграрній Польщі селянські студенти розглядалися як чудовий матеріал для насадження потрібних системі думок і способу мислення; проте, перебуваючи під відчутним впливом католицької церкви, польські студенти активно чинили опір спробам радянзації, відчуваючи в ній загрозу своїй національній культурі. Комунисти не очікували жодних проблем при вступі робітників і селян до середовища інтелігенції й не хотіли бачити очевидних зіткнень на тлі світосприйняття й політичних поглядів. Однак проблеми виникали. Працівники, заробляючи досить великі гроші на фабриках, були змушені витратити час на здобуття вищої освіти й, незважаючи на систему заохочень, не дуже прагнули ані йти навчатися самі, ані віддавати в університети власних дітей. Націоналістичні почуття також давалися взнаки, особливо враховуючи військову окупацію з боку СРСР.

Офіційна комуністична заява, що університети треба очистити від «буржуазних елементів», найповніше була втілена у Східній Німеччині, де все більше студентів походило з робітничих і селянських родин. Проте Польська партія тримала потенційно нелояльних професорів на роботі, даремно сподіваючись, що вони виховуватимуть нову інтелігенцію; чеським сталіністам не вдалося зробити робітників і селянських студентів більшістю в університетах, тому що Чехія, маючи іншу суспільну стратифікацію, мала б залучати закордонних студентів з робітничо-селянських класів задля виконання радянського плану виховання нової генерації студентів.

Дж. Коннеллі пояснює подібну різницю дослідженням досталінського спадку цих країн та частково їхнім досвідом у Другій світовій війні. Нездатність польських і чеських лідерів трансформувати свої університети виявилася протягом кризи 1968 та 1989 років, коли студенти очолили перебудову системи влади, врешті-решт скинувши її; натомість у Східній Німеччині,

де насадження змін відбувалось інтенсивніше, університети залишалися з державою до кінця та не виявили активності під час подій 1989 року.

Насамкінець варто зазначити, що ця книга становить неабиякий інтерес для читачів, чії студентські роки пройшли в Радянському Союзі, адже вони пережили все, про що йдеться у книзі, на власному досвіді.